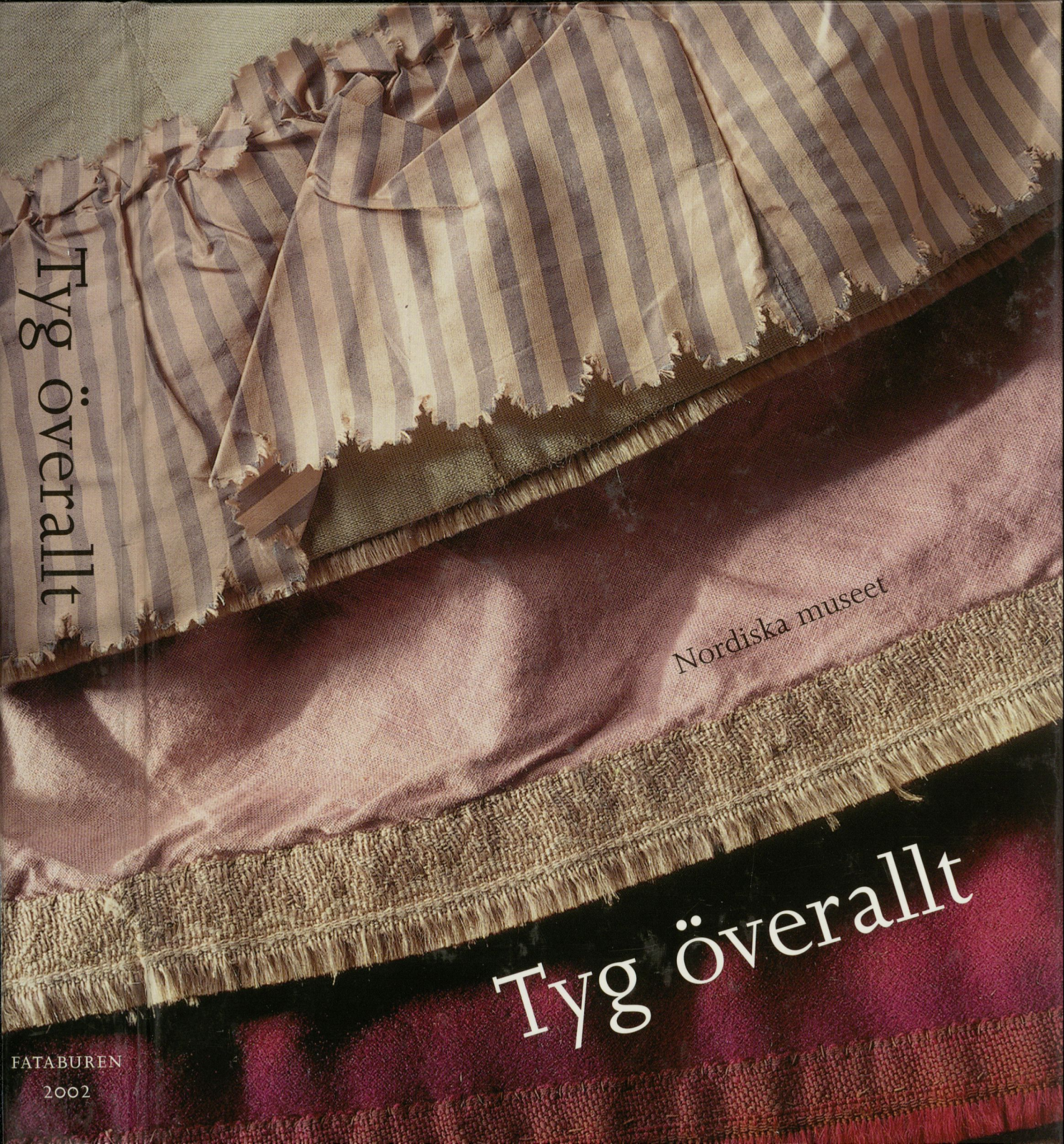

Tyg överallt

Nordiska museet

Tyg överallt

FATABUREN

2002

Nordiska museets och Skansens årsbok 2002

Tyg överallt

NORDISKA MUSEET

Fataburen 2002
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör CHRISTINA WESTERGREN
Bildredaktör och fotograf om inte annat anges BIRGIT BRÅNVALL
I redaktionen BERIT ELDBLAD och DAN WALDETOFT
Omslag och grafisk form LENA EKLUND
Omslagsbilder foto Birgit Brånvall och Karl Heinz Hernried i
Nordiska museet
För- och eftersättsblad foto Carl Wenngren i Norrköpings stadsmuseum
och Harald Olsson i Alingsås museum
Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2002
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 483 5

Tyg som känsla

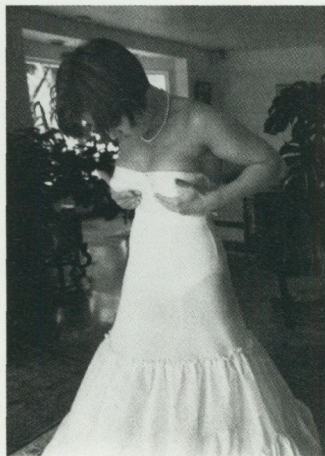
INGRID ROOS BJÖRKLUND

Tänk hur ljuvligt lent ett sidetyg kan kännas mot huden, hur följsamt, lätt och sinnligt det kan uppfattas. Samma tyg kan för en annan person upplevas som jobbigt, det fastnar i händerna, är på alla sätt alldeles för lätt. Ett grovt, tungt ylletyg, stabilt och kraftigt, är däremot rejält. Ylle? Nej aldrig, fy för ylletyg, det sticks och det kliar! Ja, så här kan det låta när man pratar om sina minnen av olika tygsorter. Det visade sig när jag frågade personer i min omgivning att väldigt många, ja »alla«, hade tydliga känslomässiga upplevelser av textila föremål. Och i svaren på Nordiska museets frågelistor om textilier och kläder, inte minst underkläder, berättar människor från förr och nu om tyger och känslor av många slag.

Men hur beskriver man bäst alla dessa upplevelser av textilier? Min utgångspunkt blev våra fem sinnen: syn, hörsel, känsel, lukt och smak. Vissa av sinnena, känsel, syn och även hörsel, används mer i det här sammanhanget. Lukt och smak har inte lika stor betydelse även om de också bidrar till upplevelsen. Och kanske är det det sjätte sinnet som har sista ordet när vi väger samman våra känslor.

Angela Tonkovic' klär sig till brud 13 augusti 1994.

Dybart och nödvändigt

Alltsedan människan kom på att tillverka textilt material har denna kunskap följt henne och utvecklats, från naturliga material till syntetiska, från skylande klädesplagg till lyxig exponering och framhävande av personlighet genom klädedräkten. Betydelsen av textilier har varierat genom tiderna. Under vissa perioder i historien har textila produkter varit mycket imposanta och statustyngda, så dyrbara att de upptagit sida efter sida i bouppteckningarnas inventarielistor. Det ekonomiska värdet har varit relaterat till materialet och tillverkningens svårighetsgrad. Att äga inredningstextilier och dräkter av dyrbara tyger har säkert inneburit en känsla av välbehag eftersom de visade sin ägares rikedom och status. I bondemiljö har textiliernas roll inte heller varit oväsentlig. Kista efter kista fylld med textilier för prydnad av väggar eller möbler, bäddens utrustning och inte minst högtidsdräkterna, vittnar om betydelsen av dessa föremål och den stolthet ägarinnan kände.

För den stora massan har tillgången på textil varit knapp. En uppsättning kläder och sängkläder, mycket lappat och lagat, så har det sett ut för de flesta. Men någon gång har kanske just det där efterlängtrade tyget eller den vackra duken inneburit en stor lyckoupplevelse och en guldkant på tillvaron. Som när Ida i Vilhelm Mobergs *Raskens* inte kan motstå klänningstyget som knallen har med sig och köper det för de sista sparade pengarna.

Bekvämt eller snyggt

Textila material påverkar oss och vi upplever dem med olika sinnen. Medan andra ser vad du har på dig, upplever du själv kanske mer med känseln vad du bär. Trots att du nog har betraktat dig i spegeln för att kontrollera hur du tar dig ut. En viktig bit alltså: hur man ser ut. Men är det viktigare än hur kläder känns att bära? Trikåvaror har funnits med ett tag och idag har stretchmaterialen slagit igenom i de

Känner hon sig fin i sin
vita klänning eller lider
hon av att vara oprak-
tiskt och obeqvämt
klädd? Oljemålning i
Nordiska museet av C. P.
Mazer, föreställande
Maria Almqvist.

flesta tyger som används till kläder. Väljer vi stretchmaterial för att det känns komfortabelt när vi rör oss eller väljer vi det för att kläderna kan smita åt kring en kropp som vi vill visa? Vilken känsla betyder mest, varför väljer vi åtsittande kläder eller rymliga?

»Jag tycker inte om det här åtsittande modet trots att jag bär det. Jag vill hellre ha rymliga skjortor och tröjor, det blir varmare.« Så säger en fyrtioårig kvinna av idag. Rymliga kläder blir naturligt varmare genom att de skapar ett mikroklimat mellan kroppen och plagget, en kunskap som är viktig när det gäller kläder som ska skydda mot kyla eller värme. Men kläders fysikaliska egenskaper tycks idag inte stå högt i kurs om vi här räknar bort skyddskläder och idrottskläder. Att få känna sig fin, elegant, häftig eller trendig – välj själv – är av

större betydelse i klädsammanhang än bekvämlighet. Det är bara när temperaturen understiger -20° som vi släpper på kontrollen och klär på oss nästan vad som helst, bara det värmer.

Olika trådar på kroppen

Att känna på tyg och garn, att hålla i materialet för att avgöra tjocklek, yta och smidighet är fundamentalt för att bestämma textilens kvalitet. Det är som om textila material lockar till beröring. Man kan helt enkelt inte låta bli. Så här uttrycker sig en kvinna i femtioårsåldern: »En textil ser man inte enbart med ögonen, den behöver man uppleva med flera sinnen. Därför tar man i textilier, nyper och kramar dem mellan fingrarna, ja till och med, om materialet är tillräckligt tunt och fint, kan man känna på det med överläppen. Möjligen kan man också känna dess doft men aldrig smaka på det!«

Vi nyper gärna i textil, stryker över materialet, låter det glida mellan tummen och fingrarna för att avgöra – vad då? Kvalitet, javisst, vi jämför våra erfarenheter med det vi känner och konstaterar för- och nackdelar, plus och minus. Men det är inte bara det vi kallar kvalitet som avgörs. Det är något mycket mer. Det vi förnimmer sätter igång en hel kedja av minnen som får oss att förknippa händelser, saker och personer med den känsla vi just upplever. Huden, vårt största organ, hjälper oss att uppleva textila material, lenhet och strävhet, kyla och värme, mjukhet och hårdhet. Det första små nyfödda barn gör, är att ta på och smaka på. Tusentals små nervceller förmedlar beröringen till hjärnan där vi alltsedan spädbarnstiden lagrat taktila minnen.

Ylle skänker en känsla av gosighet och värme därför att vi vet att ull har värmande egenskaper. Det är positivt när vi behöver skydda oss mot kyla. Men ull kan också kännas obehagligt. Många kan inte bära plagg av ylle därför att det kliar när det kommer i kontakt med huden. Äldre personer berättar ofta om stickiga ullstrumpor.

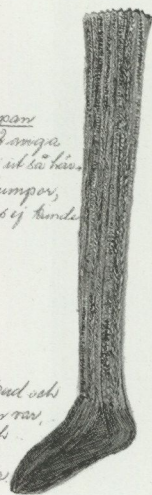
Exklusiva underkläder säljs som aldrig förr. Vilka känslor och föreställningar är förenade med dagens syntetiska lyx? Ajas Damunderkläder, Sturegallerian, Stockholm.

Sportkläder har nya material som andas. Syntetfibrer håller huden torr och släpper igenom transpiration. I vår tid när syntetiskt framställda tyger överhopar marknaden dyker då och då silket upp – som lyx i form av små läckra underplagg eller för sport i form av långkalsonger och undertröjor. Betydelsen av det vi bär närmast kroppen blir tydlig i jultid när underkläder annonseras alldeles särskilt och plånböckerna öppnas generöst. Varför betraktas då siden- och silkesunderkläder som så lyxiga jämfört med andra? Visst är de kanske dyrare men det måste vara något annat som skapar lyxkänslan. En trettioårig kvinna beskriver sitt val av behå så här: »För det mesta är det satin eller nylon i de behåar jag köper. Jag har upptäckt att de håller formen både på själva behåen och på bysten bättre än de bomullsbehåar som man fick av mamma i början. Dessutom känns 'glansigt' behåtyg litet lyxigare mot huden.»

Det är alltså känslan av det glansiga som är lyxigt. Måhända för att det smeker huden, stryker medhårs som man säger. Här nämns

*En svarttyllskumpom
rändig av de ränder och de många
anastorer, den har jag köpt ut så här.
Det var sådana här skumpor,
som Ragnhild och Ragnus i hemmet
förlustar sig med*

*Foten var slättstreckad och
slätt ut, fin som foten var.
Så ville Ragnhild och
Ragnus att hela
skumpom skulle vara*

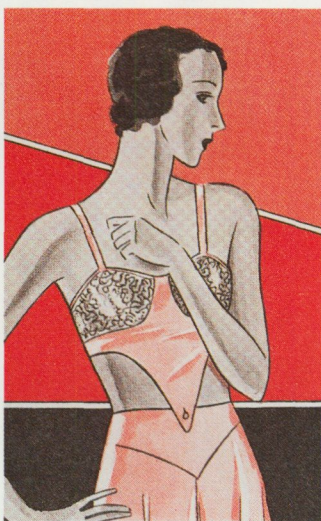
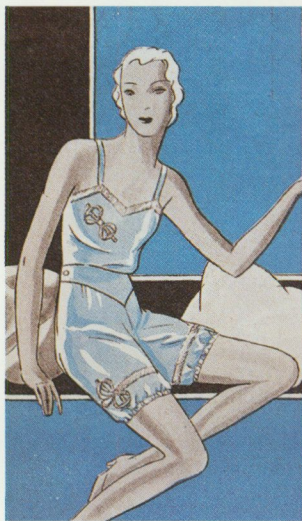

Teckning av Ragnhild Olsson,
Nordiska museets arkiv.

glansiga tyger av satin eller nylon, och man får förmoda att satinet också är av syntetfiber – det är nämligen det vanligaste vad gäller behåttillverkning. Siden och silke är också ett glansigt material. Vilken betydelse har kopplingen till den traditionella synen på sidenplagg som lyxartiklar för känslan?

Vissa material med lyxprägel kan vara allt annat än behagliga att ha närmast kroppen. Så är fallet med spets. Särskilt obehagliga är behåar av spets som känns vassa och river mot huden och bröstvårtorna, som skapar klåda och förvärrar hudproblem. Så här berättar en kvinna född 1968 om sina behåar: »Jag har några med spets, men vissa dagar när eksemen blommar, upplever jag spets som kliande.« En annan kvinna, född 1971, säger: »Behåar med spets köper jag aldrig, de brukar skava så.«

Vänjer sig kroppen vid tyget eller tyget vid kroppen? En speciell känsla finns i alla fall i lagom nötta och urtvättade kläder, som har använts ofta och länge. En tygupplevelse kan vara en långvarig kär-

»Våra närmaste underplagg.« Teckningar av »Gunila S« i boken Hur jag syr och märker mitt linne av Märta Adelsköld, Åhlén & Åkerlund, Stockholm 1933.

Betydelsen av det vi bär
närmast kroppen blir
tydlig i jultid. Tadenz
Nyczek flanerar i Stock-
holm i december 1996.
Foto Joanna Helander.

lekshistoria, efter det första ögonkastet och den första beröringen följer år av umgänge och kroppskontakt. Men förhållandet kan få ett abrupt slut: just när favoritplagget är som skönast går det sönder.

Vad är det som syns och hörs?

Olika textila materials egenskaper beskrivs ofta med vissa fastställda adjektiv som »fräsch bomull«, »skimrande siden«, »skir tyll« etc. Vissa synintryck är så sammanlänkade med materialen att de också kommit att beteckna dem på ett speciellt vis. Många anser att synen är det viktigaste sinnet, och nog är synen viktig även när det gäller tyg. Färgen på ett tyg eller plagg är kanske det som syns mest och som först väcker våra känslor. Ofta är det färgen på ett visst plagg som vi minns bäst. I ett av Nordiska museets yrkesminnen berättar en kvinna om en händelse på 1950-talet. Hon har just gått miste om en befordran och får ett råd av sin chef: »Det är hattrealisation här i Stockholm just nu, gå ut och köp en hatt så känns det lite bättre. Jag mitt arma kräk gick ut och köpte en hatt ... men jag köpte en röd hatt för jag ville synas.«

Att synen och färgupplevelsen har stor betydelse märks inte minst i modevärlden. Nya färger och färgkombinationer för varje säsong ska locka till nytt konsumerande. Saxat ur Textil nr 8 1988: »Annars kändes tonerna svart, vitt och plommon i kombination nyfräscht.« Eller för att ge en känsla av hela skalan: »Grönt är skönt. Gröna tongångar ser vi mycket av i höstens kollektioner. Grönt har verkligen kommit tillbaka – och för att stanna förutspås det. Västen, vandrarkängorna, midjejackan och de strikta byxorna – allt i grönt. Från ett-rig buteljgrön till mild skogsgrön accepteras.«

Att upplevelsen av textil också kan vara auditiv tänker vi kanske mindre på. Så här berättar en trettioårig kvinna: »När jag häromdagen tog fram en klänning från 1860-talet upplevde jag den där känslan i maggropen som är så svår att förklara. Den som man får när

ljudet av sidenet låter så där krispigt och frasigt ...« Även med hörseln upplever vi siden som något speciellt. Som det brukar stå i romaner: »ljudet av frasande siden«.

Men det är inte bara sidentyg som kan åstadkomma ljud. Andra tyger kan låta mer vardagligt, de kan prassla, knarra, gnissla eller låta raspigt. Silkesstrumpor gnisslar när benen snuddar vid varandra under gång och stela hårda jeans som inte har genomgått den tuffa stentvättningsproceduren har egenskapen att verkligen kunna raspa när man rör sig i dem. Jag hade själv ett par sådana Leejeans på 60-talet och döpte dem snabbt till mina plåtbyxor på grund av stelheten i tyget och ljudet de gav ifrån sig.

En polyuretanbelagd textilvara av antingen syntet eller bomull används numera i jackor och rockar. Den är praktisk eftersom den står emot väta och vind, men odelat positivt tas den inte emot av kunderna. En av kommentarerna är att det låter för mycket om materialet. Det »knarrar« så fort man rör sig. Upplevelsen av detta ljud är antagligen kompatibel med materialets pris, dvs. eftersom det inte är särskilt dyrbart bör det vara tyst och inte väcka uppmärksamhet.

Lukt, en fråga om tycke och smak

Textilt material kan i vissa fall också förnimmas genom näsan. Och förnimmas på olika sätt. Vårt luktsinne lär ha större betydelse än vi tror, vi orienterar oss omedvetet med hjälp av luktsinnet och vad vi upplever är mycket individuellt. Att lukta på rena lakan är för många en lustfylld upplevelse, att gå och ta ner tvätt som hängt ute på tork kan vara sinnligt. Kanske en upplevelse som påminner om barndomens renbäddade sängar, där man kröp ner mellan nymanglade lakan som doftade frisk luft. Kanske en dröm om en lugnare tillvaro i vår jäktade tid.

Men det näsan förmedlar är inte alltid angenämt. Trots att både rent och nytt ofta är lika med gott kan nya tyger ibland lukta obe-

En röd hatt syns. Gurli Lemon-Bernhard i hatt från Maison Marthe 1941.
Foto Kerstin Bernhard. Nordiska museets arkiv.

Genomskinlig, nästan osynlig, men silkesstrumpan både känns och hörs ibland.
Sömmerska i Malmö, 1950-talet. Foto Erik Liljeroth. Nordiska museets arkiv.

Tvätt kan vara sinnligt. Foto Karl Heinz Hernried. Nordiska museets arkiv.

hagligt starkt och stickande. Det beror oftast på att de är behandlade med appretur, ett medel bestående av klisterämnen eller konstplaster som gör textilt material styvare och mer hanterbart vid tillskärning och sömnad. Och tyg har inte bara en egen doft, det tar också åt sig dofter – av tvättmedel, parfym, rök och matos.

Under 1960–70-talen hade akryl en obehaglig förmåga att stänga inne transpiration och skapa svettlukt. Inte trevligt alls! En annan doft som många minns är den av vått ylle. Tänk bara på yllevantar som blivit genomvåta av ihärdigt snöbollskramande, eller en kraftig yllerock som varit ute i regnväder.

Textila material omger oss från vaggan till graven. Foto Karl Heinz Hernried. Nordiska museets arkiv.

Lukten av ylle inbjuder knappast till smakprov. I ett citat ovan säger en kvinna att hon aldrig skulle smaka på en textil, och det är hon nog inte ensam om. Visserligen smakar spädbarn på allt inklusive textila material, men sedan avtar lusten att smaka på tyg. Så frågan är om de vet vad de talar om, de som tycker att lamm smakar som kofta. Och frågan är om någon verkligen har lyckats äta upp sin gamla hatt.

Textila material omsluter vår kropp och omger oss från vaggan till graven. Det nyfödda barnet läggs i ett stycke tyg, vår sista klädnad är svepningen. Vi bär kläder, vi bor i tält, vi inreder våra hem och vår offentliga miljö med textilier, de finns i bilar, bussar, båtar, tåg, flygplan. Rep och säckar av hampa, tunnaste gasbinda till förband. Överallt i våra liv finns textil. Som vi upplever med alla våra sinnen.

INGRID ROOS BJÖRKLUND är intendent vid Nordiska museet med inriktning på dräkt och mode. Inom ramen för museets forskning kring kläder, kropp och identitet har hon ägnat sig åt idrottskläder och underkläder. Behå har varit föremål för en särskild undersökning.